

Rudolf Šrámek, *Retrográdní slovník místních jmen Moravy a Slezska*, Masarykova univerzita, Brno 2013, 222 ss.

DOI: 10.19195/0474-1471.31.9

Jesień 2013 roku zaowocowała w słowiańskiej onomastyce niezwykle cennym słownikiem nazw miejscowości Moraw i czeskiego Śląska, ułożonych alfabetycznie od ostatniej litery, czyli *a tergo*, którego autorem jest wybitny językoznawca z Brna Rudolf Šrámek.

Idea stworzenia tego leksykonu zrodziła się przed wielu laty, w trakcie opracowywania przez L. Hosáka i R. Šrámka monografii *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* (I, II, Praha 1970, 1980), i w maszynopisie istniał on już od roku 1988 (do czego przyczynili się wieloletni współpracownicy, między innymi Jan Balhar i Jana Pleskalová). Z różnych przyczyn dopiero teraz doszło do jego wydania, o czym pisze autor w *Przedmowie* (*Předmluva*, s. 3) oraz obszernym *Wprowadzeniu* (*Úvod*, s. 7–31), a szczególnie jego części *Etapy vzniku a zpracování slovníku* (s. 8–18), w której to zamieścił też stan badań nad słownikami w szyku odwrotnym, opracowanie, jakiego dotkliwie brakowało dotąd w słowiańskiej leksykografii.

Pozostałe rozdziały wprowadzają w budowę *Slovníka* i podają aparat pomocniczy. W części *Cíl a rozsah retrográdního slovníku* (s. 19–25) R. Šrámek przedstawił cel i zakres materiału ujętego w książce, a także omówił te elementy, które w nim nie znalazły miejsca (między innymi pominięte zostały odmianki graficzne nazw). W rozdziale czwartym *Uspořádání (řazení) retrográdního slovníku* (s. 26–28) scharakteryzował typy zastosowanych haseł i ich układ. Część piąta zawiera objaśnienie symboli i skrótów (s. 28), szósta — jest streszczeniem przedstawionych informacji w języku angielskim (s. 28–31), po niej przytoczony jest wykaz wykorzystanej literatury (s. 31–33).

Od strony 35 zaczyna się zasadnicza część książki, czyli *Retrográdní slovník místních jmen Moravy a Slezska*, i kończy się na stronie 222, wieńczącej pracę.

Jak wiadomo, słowniki *a tergo* nie zawierają informacji ani o powstaniu nazw, ani o ich prymarnym znaczeniu „etymologicznym”, ilustrują tylko formalną strukturę, przy czym należy pamiętać, iż ich wygłosy są jedynie sygnałami wystąpienia pewnego sufiksu, nie potwierdzającego w pełni. Tę podstawową funkcję wypełnia także *Slovník* Šrámka, ale wyróżnia się tym, że wychwytuje wszystkie warianty nazw odnoszących się do jednego obiektu, a więc prezentuje całe bogactwo formacji słowotwórczych.

Dotychczasowe słowniki toponimów w układzie odwrotnym zazwyczaj ujmowały propria w stosunku 1:1, czyli jeden obiekt — jedna nazwa, najczęściej ta aktualnie używana, niezależnie od tego, z ilu członów się ona składała; zwykle nie podawały też liczby obiektów identycznie nazwanych ani ich lokalizacji. Odeszły od tego systemu Ewa Jakus-Borkowa i Krystyna Nowik, autorki leksykonu *a tergo* współczesnych ojkonimów polskich (w książce Šrámka błędnie cytowane jako E. Borkowa i K. Nowik), w którym hasłami są poszczególne składniki nazwy, jeśli jest ona wielowyrazowa, co umożliwia obserwację budowy nie tylko ostatniego członu, ale wszystkich, oraz poznanie produktywności konkretnego typu słowotwórczego i obszaru, na którym wystąpił, gdyż te dane także są tam zamieszczone. W indeksie Šrámka nie mają samodzielnych miejsc poszczególne człony ojkonimów wielowyrazowych, ale również bardzo często jeden obiekt identyfikowany jest kilkoma historycznymi wariantami nazwy.

Do prezentacji ojkonimów w układzie *a tergo* wypracował Šrámek własną metodę, co umożliwiła mu znajomość potrzeb informacji niezbędnych do badań słowotwórczych oraz diachroniczna baza nazewnicza. Jako podstawę *Słownika* przyjął monografię *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* zawierającą poświadczenia w dokumentach, historię oraz pierwotne znaczenie i budowę ojkonimów z tego obszaru, którą wieloaspektowo wykorzystał.

Dysponując doskonale mu znanym materiałem historycznym, wy dobył wszystkie warianty strukturalne i semantyczne, jakie wystąpiły w nazewnictwie tamtejszych obiektów zamieszkałych w ciągu wieków (łącznie ponad 40 tys.), również obcojęzyczne (głównie niemieckie), i dał im w leksykonie miejsca hasłowe. Ujęcie synchronicznego materiału informuje tylko o stanie języka z konkretnego czasu, co też ważne, nie pokazuje jednak przekształceń, jakie zachodzą w onimach w trakcie ich życia, w wyniku czego niektóre sufiksy/struktury/bazy semantyczne mogą nie zostać dostrzeżone lub w ogóle nie będą rozpoznane, zmieniając tym samym na przykład obraz produktywności pewnych typów słowotwórczych lub zubożając ich zestaw. We *Wprowadzeniu*, na s. 21, Šrámek ilustruje wartość zapisów historycznych w słowniku *a tergo* na przykładzie nazwy miejscowości *Vlkov* z okolic Brna, w której dokumentacji występuje także wariant *Vlkovyje* znany z Czech i mający paralelę w polskim *Wilkowyje* i ukraińskim *Volkovyje*. Ponieważ wariant ten jest hasłem w leksykonie Šrámka, zostaje zauważony i może posłużyć do określenia zasięgu występowania tego typu ojkonimów nie tylko w Czechach, ale i na terenie całej Słowiańszczyzny; w słowniku ujmującym zbiór synchroniczny nie miałby on szans się pojawić. Poświadczenia w dokumentach ojkonimu *Vlkov*: 1349 *Wylkow*, 1364 *Wylkowiczye*, 1373 *Wlkowyge*, 1415 *Wlkowa*, 1612 *Wlkowy* i w 1872 znowu *Vlkov* (znane z pracy *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*) pokazują interesującą fluktuację formantów: *-ov*, *-ov*, *-ice*, *-ova*, *-owy*, informującą o ich produktywności oraz o zmieniającej się motywacji semantycznej i strukturalnej tej nazwy, co jest możliwe do wychwycenia tylko dzięki temu, że wymienione warianty strukturalne formy podstawowej są w indeksie hasłami. Oczywiście, po wszelkie szczegółowe dane o tej i innych nazwach, należy — w razie potrzeby — sięgnąć do monografii L. Hosáka i R. Šrámka, z którą omawiany indeks *a tergo*, jak wspominałam, jest ściśle powiązany.

By uporać się z ogromem materiału, Rudolf Šrámek zastosował przejrzysty i bardzo logiczny układ *Słownika*, szczegółowo objaśniony i ilustrowany licznymi przykładami w IV części *Wprowadzenia*. Oto główne założenia:

1. Autor przyjął trzy typy hasel: a) hasła główne, którymi są podstawowe nazwy obiektów, zapisane w indeksie o szyku odwróconym zawsze grubym drukiem, identyczne z także wyróżnionymi grubym drukiem hasłami w alfabetycznym słowniku *Místních jmen na Moravě a ve Slezsku*; b) hasła informacyjne, pisane drukiem normalnym, którymi są warianty ojkonimów wydobyte z dokumentacji historycznej, reprezentujące jakiś inny typ nazwotwórczy lub semantyczny, i c) „międzyhasła” (*mezihesla*), czyli podane co jakiś czas dużymi literami i boldem wygłosy niektórych — poprzedzających je — nazw, co ma służyć szybszej orientacji w prezentowanym materiale.

2. Na każdej stronie książki nazwy rozmieszczone są w dwóch kolumnach. Właściwy słownik *a tergo* znajduje się w kolumnie lewej. Gromadzi on — jedno pod drugimi — zapisane w kolejności od ostatniej litery wszystkie ojkonimy, zarówno podstawowe (hasła główne) podane pismem pogrubionym, jak i pismem zwykłym — ich historyczne warianty (hasła informacyjne). Tam też wyróżnione są grubym drukiem „międzyhasła” typu: *-BA*, *-CA*, *-DA*, *-LA*, *-LÁ*, *-BÍ*, *-CÍ*, *-DÍ* itp.

3. W kolumnie prawej zamieszczone są alfabetycznie (od pierwszej litery), najczęściej jedna za drugą gdy bywa ich więcej, nazwy, które są uzupełnieniami do hasła ze „słupka” lewego. Orientację co do rangi nazw w obu kolumnach ułatwia zróżnicowanie graficzne: hasła główne podane pismem pogrubionym, hasła informacyjne, uzupełniające — pismem zwykłym.

4. Jeśli nazwa będąca hasłem głównym ma warianty informacyjne, to i ona, i dotyczące jej formy oboczne występują w całym słowniku kilka razy: w układzie *a tergo* (lewy „słupek”) — jeden raz, ale w alfabetycznym — prawym, tyle razy, ile łącznie wariantów z nazwą główną zostało zidentyfikowanych. Ilustruje to doskonale następujący przykład:

pod „międzyhasłem” -OV jest: 1. Vlkov	<i>Vlková, Vlkovice, Vlkovyje, Vlkovy</i>
pod -OVÁ: <i>Vlková</i>	<i>Vlkovice, Vlkovyje, Vlkovy</i> /1. Vlkov
-ICE: <i>Vlkovice</i>	<i>Vlková, Vlkovyje, Vlkovy</i> /1. Vlkov
-JE: <i>Vlkovyje</i>	<i>Vlková, Vlkovice, Vlkovy</i> /1. Vlkov
-OVY/-OVÝ: <i>Vlkovy</i>	<i>Vlková, Vlkovice, Vlkovyje</i> /1. Vlkov

Należy zwrócić uwagę, że w prawej kolumnie, dla jeszcze większej przejrzystości przytaczanego materiału, oprócz grubego druku autor zastosował ukośnik (/) oddzielający hasło główne od pozostałych wariantów nazwy.

5. Oto jak wygląda fragment *Słownika R. Šrámka*:

(„międzyhasło”)	ŠKA		
(informacyjne)	Baška		
(główne)	Farkaška		
(informacyjne)	*Roška	2. Hrušky	(główne)
(informacyjne)	*Řuška	Hruška	(główne)
(informacyjne)	*Ruška	1. Hrušky	(główne)
(główne)	Hruška	*Ruška	(informacyjne)
(główne)	Benýška		

— przy czym gwiazdka (*) sygnalizuje formę rekonstruowaną, zaś liczba wskazuje na więź nazwy z konkretnym obiektem, co szczególnie ważne, gdy identyczne miano nosi ich kilka. Z przytoczonych przykładów więc wynika, iż obiekt nr 1 Hrušky (nazwa hasłowa) ma wariant (hasło informacyjne): *Ruška, nr 2 zaś — *Roška.

* * *

Słownik R. Šrámka wzbogaca nie tylko wiedzę o słowotwórstwie ojkonimów czeskich, lecz także ma wartość dla całego językoznawstwa czeskiego. Będzie też nieocenioną pomocą w badaniach komparatystycznych, a przede wszystkim przy przygotowywaniu *Słowiańskiego onomastycznego atlasu*, nad którym prace toczą się — z różnym powodzeniem — od lat i oby był on zapowiedzią doprowadzenia wielkiego słowiańskiego projektu do pozytywnego końca.

Jako współautorka (z Krystyną Nowik) indeksu *a tergo* polskich administracyjnych ojkonimów i wieloletnia współpracowniczka subkomisji SOA badającej struktury toponimii bardzo wysoko oceniam walory *Słownika Šrámka* — nie ma on równego sobie w całej leksykografii słowiańskiej. Z pewną zazdrością spoglądam na to dzieło. „Przymierzam” zastosowaną w nim metodę diachronicznego ujęcia materiału do naszych realiów badawczych i ze smutkiem stwierdzam, że na razie wykonanie słownika, który ujmowałby wszystkie warianty historyczne ojkonimów z całej Polski (liczącej prawie 100 tys. obiektów zamieszkałych), jest niemożliwe. Sądzę, iż jakiś ośrodek naukowy mógłby u nas takiego projektu się podjąć, gdy zostanie ukończony słownik nazw miejscowości w Polsce (zapoczątkowany pod red. K. Rymuta) realizowany w IJP PAN w Krakowie, jednak i w nim znajdują się tylko nazwy samodzielnych obiektów zamieszkałych, czyli miast i wsi — bez części wsi i miast, bez osad, wybudowań czy kolonii. Niemniej i na tak ograniczonej bazie rzecz byłaby możliwa do wykonania tylko przez liczną grupę onomastów-zapaleńców i z dużymi zapasami finansów na opracowanie leksykonu oraz jego druk i wersję elektroniczną.

Na zakończenie chciałabym dodać, iż onomastyka czeska, a tym samym ogólnosłowiańska wzbogaci się wkrótce jeszcze o jeden słownik *a tergo*, mianowicie o leksykon nazw terenowych Moraw i czeskiego Śląska. W wersji elektronicznej realizowany jest on od 2005 roku w oddziale dialektologicznym AV ČR w Brnie i tworzy paralelę do *Słownika nazw terenowych w Czechach*,

który — pod kierunkiem J. Matúšovej — powstaje w oddziale onomastyki w Pradze, oraz do leksykonu anojkonimów słowackich tworzonego przez pracowników Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra w Bratysławie.

Ewa Jakus-Borkowa